

Anekdoot – eesti huumori dinosaurus

Liisi Laineste

Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur

Seltskonnas räägitakse anekdoote. Kõik nii kulunud teised, et polegi vaja pikemalt suud pruukida, igal naljal oma number. "21!" ütleb üks ja kõik muigavad. "3!" hõikab teine. Tagasihoidlik naer. Siis ütleb keegi nurgas: "35!". Selle peale on kõik naerust kõveras. "Seda ma polnud varem kuulnud," ütleb üks, kui naerust toibunud on. Üks kõrvalseisja proovib ka nalja visata ja ütleb: „12...“. Haudvaikus. Keegi pahandab: „Mõni ikka ei oska üldse anekdoote rääkida!“)

Kuigi huumor on interdistsiplinaarne uurimisobjekt – või siis just seetõttu, et ta seda on –, pole siiani veel suudetud rajada kõikehaaravat huumoriteooriat, mis võtaks võrdset arvesse selle nähtuse psühholoogilisi, kognitiivseid, sotsiaalseid jm omadusi. 2008. a. kaitses käesoleva kirjutise autor Tartu Ülikooli juures doktoritöö (Laineste 2008), mille eesmärgiks oli panustada rahvusvahelisse huumoriuurimisse, andes ühe spetsiifilise nähtuse – Ida-Euroopa anekdoodi – arengu ja muutumise näol juurde võrdlusmaterjali seni eelkõige anglo-ameerika kultuuriruumi kirjeldavatele käsitlustele (nt Oring 1992, Kuipers 2006). Dissertatsiooni fookuses oli huumor kui sotsiaalne fenomen, mis väljendab üldtrende arvamustes ja hoiakutes, sest inimesed on motiveeritud anekdoote (ja huumorit tervikuna) kuulama, rääkima, edasi saatma ning teevad seda tehes teadlikke valikuid nalja teemade ja vormi osas. Anekdoodid on tihedalt seotud neid ümbritseva reaalsusega, ja see avaldub mõõdetavate näitajate kaudu. Analüüsid anekdootide esinemissagedust, selle muutumist ajas jms, saame informatsiooni selle kohta, millised on anekdootide tunnused (süžee, tegelased, vorm) erinevates ühiskonnakordades, ning mille poolest on need võrreldavad. Samas väljendavad muutused ja jätkuvused anekdoodi välistes parameetrites ka raskemini tabatavaid aspekte, näiteks nende funktsiooni ühiskonnas. Võrdlev analüüs ajendab tihti küsima, miks on mingi näitaja just selline just sellisel perioodil, ning siis on tulemuslikem ajaloolist, kultuurilist jm konteksti arvestav metoodika. Teooriad, mis selle uurimuse kujunemisel on olulist rolli mänginud, kuuluvad sotsioloogia valdkonda (Davies 1990, 1998, 2002): funktsionalistliku (La Fave 1972) ja konfliktiteooria (Gruner 1997) kõrval seisab kolmanda ja hiliseima käsitusviisina sotsioloogiline võrdlev-ajalooline analüüs, mille plussiks on laiem ja üldistavam vaatenurk. Selle lõppeesmärgiks on leida mustreid just suurema hulga erinevate (ja mõnes aspektis samaste) keskkondade võrdluses.

Sel moel on võimalik pakkuda sissevaateid huumori folkloristliku ja sotsioloogilise käsitluse võtmemõistetes ja -probleemidesse, milleks on folkloori ja reaalsuse suhted, poliitiline situatsioon kui naljade levikukeskkond ja selle mõju anekdootidele ning anekdooditraditsiooni globaalsus vs lokaalne spetsiifika.

Anekdoodid on ilmselgelt näinud ka praegusest paremaid aegu. Kuldajastuks on segali peetud just 1970ndaid ja 80ndaid totalitaarses Ida-Euroopas, kui tsensuur lõdvenes, kuid sotsialistlik programm käis võimsal tühikäigul edasi. Selle absurdiühiskonna tõuge anonüümseks kollektiivseks naljaloomeks oli nii tugev, et neid „vanu häid“, kugi habemega anekdoote võib siiani leida ringlemas muuhulgas eesti-, vene- ja inglisekeelse interneti lõpututes avarustes. Siiani tsiteeritakse seal vanu anekdoote: Hrutstšov küsib kolhoosnikega nalja visates, kuidas need elavad, ning need vastavad, et hästi, samuti naljatades; Brežnevi arvukad ordenid tekitavad tema ära söönud krokodillil seedeprobleeme ning vajadus kõike paberilt maha lugeda viib rahvajuhhi nii kaugele, et ta Olümpiamängude avakõnes häälib olümpiarõngaid (oo-oo-o); Gorbatšovi viinakeelu ajal lahkub vihane mees viinajärjekorrast, et Gorbatšovi maha lüüa, kuid tuleb peagi pettunult tagasi, sest seal on veel pikem järjekord, jne. Sissejuhatav anekdoot, olgugi et sarnasel kujul tuntud ka inglisekeelses kultuuriruumis, väljendab hästi endisaegset olukorda, kus anekdoodi käibeväärtuses ei kahelnud keegi, ning nende tundmine, hindamine ja (õigesti) edasi rääkimine oli staatuse sümbooliks. Siis aga olukord muutus: tsensuur vähenes veelgi, trükivalgust nägid esimesed põrandaaluse nalja kogumikud välisriikides (esimesed neist olid inglisekeelsele lugejale mõeldud trükised, mis anti välja neutraalsemal pinnal: Austraalias, Suurbritannias või Ameeria Ühendriikides). Kümnekond aastat hiljem, perestroika ajal, ilmusid sinsetele lettidele juba sotsialismileeri maades välja antud anekdoodiraamatud. Nõukogude Liidu lagunemisele järgnes tohutu huvi selle huumorizānri „avalikustamise“ vastu: kõik humoristid võtsid lagunevast impeeriumist viimast, ning anekdootide plahvatuslikku avalikku populaarsust toetavad ka numbrid folklooriarhiivis. Aga juba varem oli kuulda ennustusi selle kohta, kuidas soodsa keskkonna kadumine ähvardab mõjutada anekdootide arvukust ja kvaliteeti. 1990ndate teisel poolel toimunud langust anekdootide populaarsuses on tähele

pannud mitmed uurijad. Mis on juhtunud postsotsialistliku anekdoodiga ja kuhu tüürib eesti (või laiemalt: Ida-Euroopa) huumor tervikuna? Kas varsti võib öelda, et anekdoodi näol on tegu müüdiga, mis eksisteeris kunagi eelmisel sajandil?

Muutused postsotsialistlikus anekdoodis

Anekdootide populaarsus on viimase 15 aasta jooksul hüppeliselt langenud. Selle kohta, kui palju anekdoote üldse enam reaalses (vs virtuaalses) kommunikatsioonis kasutatakse, põhjalikud analüüsid veel puuduvad, kuid märke, mis langusele osutavad, on mitmeid. Esiteks ei näe me raamatupoe lettidel enam nii hulgaliselt naljakogumikke. Lisaks sellele võib täheldada naljaade saatmise intensiivsuses langust meelelahutus- ja uudisportaalide naljanurkades (näiteks praegune public.delfi.ee naljalehele saadeti selle hiigelaegadel 2000 aasta aprillis umbes 20 anekdooti päevas, mis nüüdseks on kahanenud ~ 20 anekdoodile kuus). Koolilaste folklooris ei kehasta anekdoot parimat ja õigeimat huumoriliiki – selletemalisele küsimusele 2007.a. koolipärimusvõistlusel vastates tunnistasid koolilapsed, et suurem osa nende huumorist koosneb hoopis siseringi naljadest, näiteks reklaamidest laenatud ütlustest. Anekdoodisaitide kõrgega internetis jääb ilmselt 1990ndate teise poolde, kus paljud algajad internetikasutajad alustasid kodulehekülje tegemist naljanurgast (mõnedel juhtudel tähendas see üsna mahukat kogu, teistel juhtudel sisaldas üksikuid lemmikanekdoote). Olga Mesropova ja Seth Graham (2009: 234) kinnitavad artiklikogumikus, mis käsitleb huumorit ja satiiri postsotsialistlikul Venemaal, et anekdoot on oma aja ära elanud: see, mis enne oli metsik ja tohutu nagu ookean, on nüüdseks kuivanud pisikeseks nireks. Anekdoot sobis suurepäraselt väljendama totalitaarse ajastu atmosfääri, ja seda mitte ainult sisuliselt: selle lühike, teraval oponentsioonil põhinev puänt andis sõnumi kiirelt ja kontsentreeritult edasi, mis oli vajalik olukorras, kus ühiskonna avalik kritiseerimine oleks kaasa toonud represioonid. Eriti kiirelt ja tõhusalt tegid seda Armeenia raadio -tüüpi küsimusel ja vastusel põhinevad naljad: „*Kumb oli enne, kas muna või kana? - Enne oli kõike.*“. Ironiseeriti enamasti just pisiasjade ja igapäevaelu üle, ning konkreetse fookusega naljast üldisemat sõnumit välja lugeda polnud kuigi keerukas. „*Haige palub kõrva-silmaarsti vastuvõtule. Talle seletatakse, et sellist arsti ei ole - on kas kõrva- või silmaarst. Haige jääb endale kindlaks: „Mul on vaja kõrva-silmaarsti vastuvõtule, kuna ma kuulen üht, aga näen hoopis midagi muud.*“ Kuigi anekdoodi funktsioonide üle võib lõputult polemiseerida, on ilmselt õige arvata, et just totalitaarne kontekst tõi välja selle kõikvõimalikud kasutusvõimalused: anekdoot oli nii vastuhakk valitsevale ja pealesurutud meelsusele, samas oli see ometi võimuladvikule piisavalt ohutu, et teatud piirides lubada selle toimimist abiventiilina, mille kaudu kogunenud pingeid võimaluolijale vastuvõetavamal moel väljendatakse. Aga rohujuuretsandil oli see ka võimalus sotsiaalsete sidemete tugevdamiseks, sest ühtekuuluvustunne, mis tekkis kitsas ringis keelatud anekdoote jagades, andis jõudu üheskoos edasi kannatada. Eelmise sajandi teisel poolel valitsenud režiim kujundas anekdoodist just sellise kultusobjekti, žanri, mille põhijooned vastasid täielikult oma ajastu peamistele nõuetele. Anekdoot oli tol ajal ka Eestis väga oluline žanr, ja seda on näha ka kaasaegses anekdooditraditsioonis, kus vanu nalju sageli tsiteeritakse või kujundatakse ümber hetkevajadustele vastavalt ja mille hulgas leidub terve hulk täiesti ehtsal kujul säilinud sovjeti-ajastu anekdoote. Venemaal annab lootust anekdoodi taastulekuks paralleelide leidmine nõukogude aja ja praeguse riigikorra vahel: „*Mis on demokraatia Vene moodi? – Siis kui kõik teevad nii, nagu käsib juhtiv demokraat.*“ Eestis seevastu proovitakse tõlkida inglisekeelseid, meenutada vanu nalju kui välja mõelda uusi, kuid tegelik tulevikuhuumor võib peituda hoopis näiteks youtube'i-laadses keskkonnas, mis võimaldab multimodaalset ja eri ajastuid ning stiile miksivat lähenemist naljategemisele.

Uued trendid

Postsotsialismis on nõudmised huumorile muutunud. Anekdoot on veel täiesti olemas, aga ta pole kindlasti mitte enam primaarne: parima potentsiaali levikuks saab see, mis peale üllatusmomendi e puändi (või selle asemel) pakub mängurõõmu, mis tekib erinevate teemade, ajastute, väljendusvahendite segamisest, intertekstuaalsust. Nii näiteks annab paroodia-vorm võimaluse kommenteerida nii žanri, mida jäljendatakse, kui oma teemat, nagu küsitakse ühes anekdoodis, mis on inspiratsiooni saanud ühtaegu kooli tekstülesandest ja märulifilmist: „*Leo varastab Joonase rula ja põgeneb Joonase eest ära 50 Km/h. Joonas laeb seejärel oma väikest 9mm'st sõpra. Kui relva laadimine võtab 20 sekki, siis kui kaugele jõuab Leo põgeneda enne kui ta vagaseks tehakse?*“

Pealegi on meediume, mis võimaldavad huumorit teha või seda jagada, tohtul hulgal. Põrandaalust anekdooti ei eksisteeri, kõigele – isegi sellele, mis konventsionaalse hea maitse piiridesse ei jää – on kusagil sobilik publik. Kõrvuti uute väljendusvahenditega leidub siiski ka vana head anekdooti, millest suur osa on ilmselgelt inglisekeelsest kultuuriruumist pärit: „*Kolm Hiinlast nimega Chu, Bu ja Fu otsustasid kolida Ameerikasse. Kohale jõudes muutsid nad oma nimed ameerikapärasemaks. Chu'st sai Chuck, Bu'st sai Buck. Fu kolis tagasi Hiinasse.*“. Kuid leidub ka nalju, mis töötavad ilmselgelt vaid eestikeelsetena: „*Miks Ansip et kanan kunagi mütsi? – Sest varga peas müts põleb.*“

„Kaks afgaani pörkavad New Yorgi tänaval kokku. Ahmed: "Tere Mohamed! Kuidas läheb, mis teed?". Mohamed: "Tere-tere. Ah, suurt midagi - niisama tiksun siin". Või et ainus asi, mida Savisaar pole nõus tegema, on reformvoodis magamine.

Trükimeedias ilmuvad anekdoodid, karikatuurid, koomiksid; nalju võib kuulda raadiost, televisioonis leiutatakse uusi huumoriprogramme, ja mingil määral hakkab tekkima praegune vaste varasemale estraadikoomikale, mille mõjutajaks on põhiliselt läänelik *stand-up*. Selle kõige kõrval trüüb esiplaanile vabalt lokkav ja arenev huumoritööstus internetis. Tundub, et senine folkloorne anekdoot ei rahulda enam inimeste ambitsioone. Anonüümne, peamiselt suuline ja kollektiivne looming ei sobitu nii hästi kaasaega kui nõ allkirjastatud huumor, mille autorlus on kuidagi jälgitav ja mille abil võib autor või autorite grupp garanteerida endale oma viisteist kuulsuseminutit.

Huumor ei kao kusagile. See, et selleski kultuurinähtuses vahelduvad stiilid koos sajanditega, pole üllatuseks. 19. sajandi romaanidest meenub huumoriideaal, mis põhines teravmeelsel sõnakasutusel ja tsitaaditundmisel, mis on hoopis midagi muud kui lihtne ja visuaalsusel põhinev tänapäevane *slapstick* (eesti keeles ehk tordiga näkku – või jalaga tagumikku – koomika). Et aga huumor ei kao, tõestab juba see, et selle kasutamisala aina laieneb. Meelelahutus, äri, reklaam, poliitka – kõik need varem selgelt eristuvate žanritunnustega alad otsivad teineteiselt tuge, kasutades huumorit ühe põhivahendina auditooriumi köitmisel. Lihtsalt lõpp-produkt, milles huumor väljendub, muudab ajastule vastavalt oma kuju.

Kirjandus:

La Fave, Lawrence (1972). Humor Judgements as a Function of Reference Groups and Identification Classes. In Jeffrey H. Goldstein, Paul E. McGhee (toim). *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues*. New York: Academic Press, pp. 195 – 210.

Kuipers, Giselinde (2006). *Good Humor, Bad Taste. A Sociology of the Joke*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Davies, Christie (1990). *Ethnic Jokes Around the World*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Davies, Christie (1998). *Jokes and their Relations to the Society*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Davies, Christie (2002). *Mirth of Nations*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.

Oring, Elliott (1992). *Jokes and Their Relations*. Lexington: University Press of Kentucky.

Gruner, Charles R. (1997). *The Game of Humor: A Comprehensive Theory of Why We Laugh*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Laineste, Liisi (2008). *Post-socialist Jokelore: Continuity and Change*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Mesropova, Olga & Seth Graham (2009)(toim). *Reinventing Humor and Satire in Post-Soviet Russia*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.